॥२४॥ब्रह्मज्ञानस्यआत्यंतिकदुःखनिवर्तकत्वमुक्त्वाध्यारोपापवादन्यायेनब्रह्मनिरूपयति पुरुषेति पुरुषेणअधिष्ठितान्आलोचितान् सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः तेनसांख्याभिमतंप्रकृतेःस्वातंत्र्यंनिरस्तं अचेतनेचेतनानधिष्ठितेशकटादौप्रवृत्त्यदर्शनाच्चयुक्तंतत् सूयतेप्रसवोन्मुखीजायते भावान्महदादीन् हेतुःधर्माधर्मौताभ्यांयुक्तंअतएवसर्गादावपितारतम्यंयुक्तंअतईशात् हेतुयुक्तमितिसांख्यमतंप्रकृतेर्धर्माद्यप्रवर्त्यत्वंनिरस्तं तेषांहिजलवत्स्वतःप्रवर्तमानायाःप्रकृतेःपापंसुखपरिणामंप्रतिबध्नातिपुण्यंचदुःखपरिणामं तत्रान्यतरेणान्यतरस्यस्वोदयेप्रतिबंधशक्तिरपनीयतइति ॥ २५ ॥ दीपादितिहेतुयुक्तमित्यत्रापिवर्तते तैलवर्त्यादिहेतौसतियथादीपादनेकेदीपाःप्रभवंतीत्येवमदृष्टोपयहात्प्रकृतिर्महदादिकार्यंसूयते दीपवदानंत्याच्चनापचीयते ईशादृष्टाभ्यांप्रकृतिःप्रवर्त्यतइतिश्लोकद्वयतात्पर्यं ॥ २६ ॥ सृष्टिक्रममाहाव्यक्तादिति कर्मजेतिईशादपिकर्मप्राबल्यंदृश्यते तस्यकर्मापेक्षयैवसदसत्फलदत्वात् बुद्धिर्महत्तत्त्वं तथाचसर्गादौकर्मैवप्रकृतिंप्रवर्तयतीत्यर्थः आकाशादिपदैःशब्दतन्मात्रादीनिज्ञेयानि ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अतःपुरुषाधिष्ठितप्रकृत्याद्यष्टकात् विषयाइतिशब्दाद्याश्रयाःस्थूलाकाशादयः वाग्वाकाशयोरपिस्पर्शशब्दलिंगानुमेयतयाविषयत्वं ॥ २९ ॥ वाक्कर्मणीइत्यत्रवागिंद्रियं कर्मशब्दे

नारायणादृषिगणास्तथामुख्याःसुरासुराः ॥ राजर्षयःपुराणाश्चपरमंदुःखभेषजं ॥ २४ ॥ पुरुषाधिष्ठितान्भावान्प्रकृतिःसूयतेयदा ॥ हेतुयुक्तमतःपूर्वंजगत्संपरिवर्तते ॥ २५ ॥ दीपादन्येयथादीपाःप्रवर्ततेसहस्रशः ॥ प्रकृतिःसूयतेतद्वदानंत्यान्नापचीयते ॥ २६ ॥ अव्यक्तात्कर्मजाबुद्धिरहंकारंप्रसूयते ॥ आकाशंचाप्यहंकाराद्वायुराकाशसंभवः ॥ २७ ॥ वायोस्तेजस्ततश्चापअद्भ्योथवसुधोद्भवा ॥ मूलप्रकृतयोह्यष्टौजगदेतास्ववस्थितं ॥ २८ ॥ ज्ञानेंद्रियाण्यतःपंचपंचकर्मेंद्रियाण्यपि ॥ विषयाःपंचचैकंचविकारेषोडशंमनः ॥ २९ ॥ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिव्हाघ्राणंज्ञानेंद्रियाण्यथ ॥ पादौपायुरुपस्थश्चहस्तौवाक्कर्मणीअपि ॥ ३० ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधस्तथैवच ॥ विज्ञेयंव्यापकंचित्तंतेषुसर्वगतंमनः ॥ ३१ ॥ रसज्ञानेतुजिव्हेयंव्याहृतेवाक्तथोच्यते ॥ इंद्रियैर्विविधैर्युक्तंसर्वंव्यक्तंमनस्तथा ॥ ३२ ॥ विद्यात्तुषोडशैतानिदैवतानिविभागशः ॥ देहेषुज्ञानकर्त्तारमुपासीनमुपासते ॥ ३३ ॥

नसर्वेषामिंद्रियाणांकर्माणिवचनादानगतिविसर्गानंदाख्यानिज्ञेयानि ॥ ३० ॥ शब्दइति शब्दादयःचित्तमितिविज्ञेयं चित्तमात्रोपादानाइत्यर्थः यदार्भगवंतोऽक्षपादाचार्याः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति प्रमेयस्यचित्तमात्रत्वमुक्त्वाप्रमाणस्यापितदाह तेष्विति तेषुशब्दादिष्वपिसर्वेषुगतंश्रोत्रादिरूपेणोपगतंमनएव ॥ ३१ ॥ एतदेवस्पष्टयति रसेति रसज्ञानेमनएवइयंजिव्हेत्यर्थः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीत्यादिश्रुतेः व्याहृतेशब्दप्रयोगे इदंद्वयंज्ञानकर्मेंद्रियपंचकद्वयस्योपलक्षणमित्याह इंद्रियैरिति सर्वंआंतरंबुद्धिसुखदुःखादि बाह्यंवियच्छब्दादि तथाव्यक्तंमहदादिघटांतंमनएव तथाचश्रुतिः असतोऽधिमनोऽसृज्यतमनःप्रजापतिमसृजतप्रजापतिःप्रजाअसृजत तद्वाइदंमनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंचेति ॥ ३२ ॥ षोडश दशेंद्रियाणिमनःपंचभूतानि ज्ञानकर्तारंविज्ञानात्मानं उपासीनंअर्थात्परात्मानंतस्यापिसंहतत्वेनअसंहतपुरुषशेषत्वात् ॥ ३३ ॥

Digitized by Google